

ชุมชนนิยมฐานคิดสู่การสร้างต้นแบบการจัดการตนเอง Communitarianism concept for building a self-management model

อุทิศ ทาหอม¹Utis Tahom¹

Received: August 31, 2022

Revised: September 15, 2022

Accepted: September 30, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง ชุมชนนิยมฐานคิดสู่การสร้างต้นแบบการจัดการตนเอง ได้นำเสนอรากฐานความรู้แนวคิดชุมชนนิยมที่ได้รับอิทธิจากอุดมการณ์สังคมนิยม อุดมการณ์อนาธิปไตยและอุดมการณ์อนุรักษ์นิยมมีจุดยืนบนหลักการให้ชุมชนเกิดความร่วมมือ พัฒนาค้นเองให้เข้มแข็งบนฐานวัฒนธรรมมุ่งสู่ชุมชนจัดการตนเอง เชื่อว่าการพัฒนาประเทศชาติที่เข้มแข็งย่อมมาจากชุมชนที่เข้มแข็ง หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนคอยสนับสนุนแนวคิดและกระบวนการ เพื่อสร้างความตระหนักในสิทธิชุมชน วัฒนธรรมชุมชนและเห็นคุณค่าต่อการจัดการปัญหาด้วยตนเอง ในบทความนี้ยังได้นำเสนอกรณีชุมชนต้นแบบที่นำแนวคิดไปประยุกต์ใช้ ได้แก่ 1. ชุมชนบ้านผาชัน จังหวัดอุบลราชธานี 2. ชุมชนบ้านตามา จังหวัดบุรีรัมย์ 3. ชุมชนบ้านคูขาด จังหวัดบุรีรัมย์ 4. ชุมชนบ้านเสม็ด จังหวัดบุรีรัมย์ ทั้ง 4 ชุมชนต้นแบบสะท้อนให้เห็นถึงการจัดการตนเองในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน พร้อมทั้งเสนอแนวทางการขับเคลื่อนชุมชนนิยมสู่การจัดการตนเอง ภายใต้คำว่า “Enough” คือ 1. E: Experience คือ เรียนรู้ประสบการณ์ 2. N: Necessary คือ พัฒนาบนพื้นฐานความจำเป็นของประชาชน 3. O: Own คือ สร้างความตระหนักและรู้สึกความเป็นเจ้าของในโครงการพัฒนา 4. U: Useful คือ โครงการพัฒนาต้องเกิดประโยชน์ต่อส่วนร่วม 5. G: Goal คือ มีทิศทางเป้าหมายการขับเคลื่อนที่ชัดเจน 6. H: Harmony คือ เน้นการสร้างสามัคคีของประชาชน

คำสำคัญ : ชุมชนนิยม, ฐานคิดการพัฒนา, การสร้างต้นแบบ, การจัดการตนเอง

Abstract

This academic article on the Communitarianism Concept for Building a Self-Management Model presents the foundation of knowledge of communalism that is influenced by socialist ideology, anarchist ideology, and conservation ideology. The central point of these ideologies is to encourage people in communities to collaborate and grow to become strong in the self-management community. Communitarianism believes that the development of a strong nation comes from a strong community. There are government and private sectors to support ideas and processes to raise awareness of

¹รองศาสตราจารย์สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

Associate Professor, Department of Social Development Faculty of Humanities and Social Sciences Buriram Rajabhat University

community rights and culture and comprehend the importance of self-management in problem-solving. This article also presents the four cases of model communities that have applied communitarianism as follows: 1) Ban Pha Chan Community in Ubon Ratchathani Province, 2) Ban Tama Community in Buriram Province, 3) Ban Khu Khad Community in Buriram Province, and 4) Ban Samet Community in Buriram Province. All 4 model communities reflect the community's self-management in terms of natural resources and the environment and propose a guideline to drive communityism towards self-management. The community must follow the "ENOUGH" principle: 1) E: Experience, learning experience, 2) N: Necessary, developing based on people's necessity, 3) O: Own, creating awareness and sense of ownership in the development project, 4) U: Useful, the development project must be beneficial to the public, 5) G: Goal, there is a clear direction and goal to driving; and 6. H: Harmony, to concentrate on building people's unity.

Keywords: Communitarianism, cognitive domain in development, prototyping, self-management

บทนำ

ผลพวงการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้สัดส่วนคนมีรายได้น้อยลดลง แต่ปัญหาสำคัญที่สุดกลายเป็นความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ซึ่งการที่ประเทศไทยมีความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจสูงมากใกล้เคียงกับกลุ่มละตินอเมริกานี้เอง ได้กลายเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งทางการเมือง และส่งผลกระทบต่อระบอบประชาธิปไตย จนเกิดการแบ่งแยกฝ่ายและสีเสื้ออย่างชัดเจน ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ มีผลกระทบต่อภาวะเศรษฐกิจในระยะยาวคือทำให้เศรษฐกิจขยายตัวช้า รายได้รัฐบาลต่ำจนไม่มีเงินจัดสวัสดิการสังคมขั้นพื้นฐาน เกิดผลกระทบทางสังคม เช่น ปัญหาโสเภณี การค้ามนุษย์ ด้านการเมืองเกิดการผูกขาดอำนาจทางการเมือง และเกิดธุรกิจทางการเมือง (ยุคอนารยะ, 2553 : 143) บริบทการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในด้านต่าง ๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จะเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อทิศทางการพัฒนาประเทศในอนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการค้าการลงทุนที่มีการแข่งขันที่รุนแรงในทุกภาคส่วนการผลิต ทำให้ทิศทางการพัฒนาประเทศจึงต้องให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างศักยภาพความสามารถในการแข่งขันในภาคการผลิต เพื่อเตรียมความพร้อมของประเทศต่อการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นและรักษาระดับความเจริญให้มีเสถียรภาพ รวมทั้งมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศที่มีความเหมาะสมกับภูมิทัศน์ใหม่ของโลก ปัจจุบันภาคเกษตรเป็นภาคการผลิตหนึ่งที่มีความสำคัญคิดเป็นสัดส่วนประมาณร้อยละ 8 ของ GDP ของประเทศ ประชากรของประเทศที่อยู่ในภาคเกษตรมีถึง 25.07 ล้านคน ในปี 2558 หรือคิดเป็นร้อยละ 38.14 ของประชากรทั้งประเทศ (65.73 ล้านคน) ซึ่งต้องการปรับตัวรองรับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งจากบริบทภายนอกและภายในประเทศด้วยเช่นกัน และต้องเชื่อมโยงกับอุตสาหกรรมอาหาร ซึ่งมีการแข่งขันค่อนข้างสูงมากขึ้น อย่างไรก็ตามภาคเกษตรไทยยังมีปัญหาที่สำคัญหลายประการที่ต้องดำเนินการปรับปรุง ทั้งในด้านประสิทธิภาพการผลิตและการตลาด การใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมที่ยังไม่เพียงพอ และการขาดปัจจัยการผลิตและโครงสร้างพื้นฐานอย่างเพียงพอ เช่น พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ แหล่งน้ำและเงินทุน เป็นต้น (สำนักงานวางแผนการเกษตร ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2560 : 38)

การขับเคลื่อนประเทศไทยในยุคอนาคตต้องมีความเข้มข้น มีการยกระดับความรู้ไปสู่ความทันสมัย ทุกอย่างจะถูกแทนที่ด้วยปัญญาประดิษฐ์ นักพัฒนาในยุคใหม่จึงจำเป็นต้องมีความท้าทายเป็นอย่างมากที่จะต้องเรียนรู้และปรับตัวให้เท่าทัน

การเปลี่ยนแปลงของโลก เพราะความคาดหวังในการสร้างชุมชนท้องถิ่นให้เข้าใจหลักการและทิศทางการพัฒนากับการเปลี่ยนแปลงของโลก ก็คือ “นักพัฒนา หรือ ครูของชาวบ้าน” ที่ใช้องค์ความรู้สร้างความเข้าใจให้ชุมชนสามารถปรับตัวได้ เชื่อมโยงข้อมูลและความรู้ทางวิชาการเพื่อการตัดสินใจ ไปสู่การวิเคราะห์และช่วยกันสร้างทางเลือกใหม่ ๆ ให้กับท้องถิ่น (กลุ่มงานประชาสัมพันธ์ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560 : 16) การพัฒนาที่ผ่านมายังไม่ได้สร้างการเรียนรู้สู่การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างจริงจัง เป็นเพียงการพัฒนาที่ตอบสนองนโยบายของรัฐบาลในแต่ละยุค การพัฒนายังไม่สามารถสร้างสรรคความรู้สู่การเปลี่ยนแปลงจึงส่งผลกระทบต่อภาพรวมยังไม่สามารถสร้างชุมชนที่เข้มแข็งได้ คือ 1. การพัฒนาไม่ได้เศรษฐกิจโดยไม่ให้ความสำคัญกับสังคม 2. การพัฒนาชุมชนที่ไร้ทิศทางและไม่คำนึงถึงผลกระทบยาว 3. ชุมชนขาดการทำงานแบบประสานความร่วมมือกับภาคีสาธารณะ 4. การทำงานของชุมชนขาดความร่วมมือในระยะยาว จนทำให้ไม่เกิดผลลัพธ์ตามที่คาดหวังไว้ 5. ขาดความตระหนักในการแก้ไขปัญหาตนเอง ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาแบบทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามมีชุมชนและท้องถิ่นหลายพื้นที่ในประเทศไทยได้พยายามแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเองโดยใช้แนวทางการพึ่งตนเองตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เริ่มดำเนินการในระดับครอบครัว ขยายไปสู่ระดับที่กว้างขึ้นจากตัวบุคคลไปสู่กลุ่มองค์กรหรือเครือข่ายขยายไปสู่ระดับพื้นเมืองและชนบท แต่ก็ยังมีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับส่วนใหญ่ทั้งหมด การจัดการตนเองเป็นหลักการที่เชื่อว่ามนุษย์สามารถพัฒนาและเรียนรู้ได้อย่างเป็นระบบ เพื่อการพัฒนาตนเองและสังคมให้ดีขึ้นและมีเป้าหมายที่ชัดเจน พร้อมทั้งมีการรวบรวม วิเคราะห์สังเคราะห์ และนำไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม

ในบทความนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 4 ประการ คือ 1. เพื่อทบทวนรากฐานความรู้ชุมชนนิยม 2. เพื่อทบทวนความรู้ชุมชนนิยมกับการเสริมสร้างชุมชนจัดการตนเอง 3. เพื่อศึกษากรณีชุมชนต้นแบบจัดการตนเอง และ 4. เพื่อแนวทางการขับเคลื่อนชุมชนนิยมสู่การจัดการตนเอง

รากฐานความรู้แนวคิดชุมชนนิยม

แนวคิดชุมชนนิยม (Communitarianism) มีหลายกระแส แต่กระแสที่แพร่หลายมีรากฐานความคิดมาจาก อเล็กซ์ เดอ ทอควีล (Alexis de Tocqueville (1805-1859) นักคิดชาวฝรั่งเศส ผู้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการร่วมกลุ่มทำกิจกรรมส่วนรวม ที่ทำให้ประชาธิปไตยในสหรัฐอเมริกาเข้มแข็ง (บุญเลิศ วิเศษปรีชา, 2559 : 15) สำนักคิดที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดชุมชนนิยม ได้แก่ แนวคิดสังคมนิยม แนวคิดอนาธิปไตยและแนวคิดอนุรักษนิยม ทั้ง 3 นี้จุดยืนสำคัญคือการให้ชุมชนเกิดความร่วมมือ พัฒนาตนเองให้เข้มแข็งบนฐานวัฒนธรรม มุ่งสู่ชุมชนจัดการตนเอง เพื่อเชื่อว่าการพัฒนาประเทศชาติที่เข้มแข็งย่อมมาจากชุมชนที่เข้มแข็ง มีรายละเอียดดังนี้

1. แนวคิดสังคมนิยม

แนวคิดแบบสังคมนิยม เป็นการเคลื่อนไหวของนักคิดที่เชื่อเรื่องสังคมที่มีความเท่าเทียมและเสมอภาค (Egalitarians and communist society) ประชาชนอยู่อย่างมีความสุข มีอิสระในการทำงานศิลปะ ไม่ต้องใช้เงินทอง สังคมนิยมเชื่อว่าสันติภาพคือสิ่งสำคัญ (นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ, 2562 : 9) ฌอง ฌาคส์ รูสโซ ที่มองว่า รัฐคือเครื่องมือในการกดขี่คนจนและคนด้อยกว่า รัฐไม่ได้ทำหน้าที่สร้างหลักประกันความปลอดภัยให้กับประชาชน แต่รัฐเกิดขึ้นมาจากการรวมคนให้อยู่รวมกันและเป็นเครื่องมือให้คนรวยอยู่เหนือคนจน การที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมนั้น รัฐต้องเข้าใจวิถีชีวิตของประชาชนแบบดั้งเดิม รัฐต้องทำหน้าที่เพื่อประโยชน์ของทุกคนไม่ใช่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง (ศภชัย ศุภผล, 2558 : 69) แซงต์ ซีมอง ได้กล่าวว่า โลกในอนาคตควรเป็นโลกแห่งสันติภาพ อารยธรรมมองโลกพัฒนาภายใต้เงาของสงครามก่อให้เกิดชนชั้นขุนนาง

ซึ่งเอารัดเอาเปรียบชาวนาและช่างผู้ผลิต ขุนนาง นายทหาร ทำงานแต่กลับมือกลิตีต่าง ๆ และเป็นผู้ปกครองการที่จะทำการเปลี่ยนแปลง ผู้มีความรู้หรือหัวหน้ากลุ่มผู้ถูกปกครอง ต้องปกครองเพื่อคนจน โดยกาเพิ่มผลผลิตกระจายอำนาจการซื้อและให้สวัสดิการ รัฐใหม่ต้องทำหน้าที่ของรัฐ คือ การประสานผลประโยชน์ของผู้ประกอบการ แรงงาน และผู้บริโภค มีหน้าที่ผสมพลังทางเศรษฐกิจมากกว่าปกครองคน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2557 : 66-68) ซึ่ง Heywood, A. (2017) ได้นำเสนออุดมการณ์สังคมนิยมไว้ 5 ประการ ดังนี้

ประการแรก ความเชื่อสังคมนิยมมีจุดเน้นว่า การพัฒนาจากบนลงล่าง ไม่สามารถแก้ไขปัญหาในระยะยาวได้ แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงในโลกาภิวัตน์ทำให้สังคมกลายเป็น “สังคมข้อมูล หรือ เศรษฐกิจความรู้” การสนับสนุนให้ตลาดมีความสำคัญกับการพัฒนาประเทศ ซึ่งเกิดขึ้นในยุค 1980 และ 1990 จุดเริ่มต้นของการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับกลไกการตลาด

ประการที่สอง เน้นความรับผิดชอบต่อสังคม ชุมชนมีมรดกทางสังคมและมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีความร่วมมือกันภายในชุมชน มีหลักศีลธรรมเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาจิตใจที่จะหลอมหลอมความคิดของชุมชน แต่มีอิสระทางความคิด แต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการพึ่งพาอาศัยกัน

ประการที่สาม มีความสำนึกความเป็นสังคม ชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีและมีวิธีการจัดการความขัดแย้งบนฐานวัฒนธรรม จึงไม่สนใจความแตกต่างระดับชนชั้นและความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจ เพราะสำนึกและความสามัคคีเป็นกรอบความคิดที่มีคุณค่าของชุมชน

ประการที่สี่ การเป็นสังคมแบบดั้งเดิมมีการถกเถียงในแวดวงวิชาการว่า มักมองชุมชนในเชิงจิตนาการ จนเกิดภาพยึดติดในวิถีชีวิต จนอาจจะนำไปสู่การไม่เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและจะนำมาซึ่งความไม่เท่าเทียมได้ เพราะเสรีนิยมคือการสร้างความเท่าเทียมทางด้านโอกาสและให้ความสำคัญกับปัจเจกชนที่เข้มแข็ง สำหรับข้อเสนอของจุดยืนแนวคิดชุมชนนิยมมองว่า การพึ่งตนเองของชุมชนเป็นหลักการที่สำคัญในการจัดสวัสดิการ การที่รัฐจะจัดสวัสดิการต้องทำความเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล การวางนโยบายจึงต้องมองบนพื้นฐานความเข้าใจและความแตกต่างระหว่างบุคคล

ประการที่ห้า การแข่งขันและการพัฒนาประเทศมุ่งเน้นไปในการแข่งขันทางการตลาด ควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาสังคมควบคู่ด้วย เพื่อปรับโครงสร้างเศรษฐกิจให้สมดุล การเสริมสร้างทักษะและความรู้ของแรงงานให้เกิดความเข้มแข็งของสังคมเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญทำให้ประเทศพัฒนาได้ในอนาคต

2. แนวคิดอนาธิปไตย

อนาธิปไตยเป็นที่เข้าใจในขั้นต้นว่าเป็นทฤษฎีที่สงสัยเกี่ยวกับความชอบธรรมทางการเมือง คำว่าอนาธิปไตยมาจากการปฏิเสธคำภาษากรีก arché ซึ่งหมายถึงหลักการแรก รากฐาน หรือ อำนาจปกครอง อนาธิปไตยจึงถูกปกครองโดยไม่มีใครหรือไม่ใช่กฎ บางคนโต้แย้งการปกครองเกิดขึ้นเองเมื่อมีสังคมและทุกคนมีฉันทามติและมีเป้าหมายร่วมกัน อุดมการณ์อนาธิปไตยจึงมุ่งวิพากษ์วิจารณ์อำนาจรัฐ โดยมองว่าอำนาจบีบบังคับแบบรวมศูนย์และผูกขาด ครอบงำประชาชนจนทำให้กลายเป็นทาส ดังนั้นอนาธิปไตยในฐานะปรัชญาการเมืองจึงเผชิญกับความท้าทายในเรื่องความเฉพาะเจาะจงที่ไม่ให้ความสำคัญกับรัฐและมองว่าอำนาจอนาธิปไตยเป็นเรื่องที่ซับซ้อน (Fiala, 2015) อนาธิปไตยมักโจมตีอำนาจที่มีความเข้มแข็งที่สุดอยู่ในมือของรัฐ แท้จริงแล้ว อำนาจเป็นส่วนสำคัญในการวิพากษ์วิจารณ์กลุ่มอนาธิปไตยลัทธิมาร์กซ์และการยกร่างในระบอบเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพ นักคิดกลุ่มอนาธิปไตยมุ่งเป้าไปที่การต่อต้านรัฐและการสร้างสังคมในอนาคตโดยปราศจากรัฐ อนาธิปไตย อยู่บนหลักการของการไม่มีการปกครองหรือการปกครอง ดังนั้นหากกล่าวถึงอนาธิปไตยมักจะพูดถึงสังคมไร้รัฐชาติ (Morland, 2018 : 24) ดังนั้นอนาธิปไตยจึงให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมด้านสิทธิและโอกาส คัดค้านการจัดลำดับชนชั้นและมีจุดยืนต่ออำนาจรัฐที่มองว่าไม่ชอบธรรมเป็นการกดขี่ปัจเจกบุคคลให้ปฏิบัติตาม จึงสนับสนุน

ให้เกิดความร่วมมือระหว่างปัจเจกบุคคลมากกว่าการพึ่งพาพึ่งพิงเพียงอย่างเดียว สิ่งที่ต้องด้านของกลุ่มอนาธิปไตย คือ การต่อต้านระบบทุนนิยม โลกาภิวัตน์และบริษัทข้ามชาติ มีความเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้เป็นจุดที่ทำให้ลายความสัมพันธ์ของมนุษย์และนำไปสู่การรวมศูนย์อำนาจของรัฐมีส่วนสำคัญในการนำไปสู่การขยายอิทธิพลทางความคิดไปสู่ชุมชนนิยม

3. แนวคิดอนุรักษ์นิยม

อนุรักษ์นิยมให้ความสำคัญกับความเสมอภาค ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ยึดถือในระบบความเชื่อของชุมชนท้องถิ่นว่ามีรากฐานทางประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามการเปลี่ยนแปลงต้องมีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป และยึดติดในระบบสังคมแบบดั้งเดิมที่สังคมมีการแบ่งปัน เอื้ออาทร และต่อการเปลี่ยนแปลงแบบเสรีนิยม แนวคิดอนุรักษ์นิยมให้ความสนใจอย่างมากต่อปัญหาทางศีลธรรมของมนุษย์ รากฐานทางศีลธรรมและแนวคิดที่ชี้นำผู้คนสู่ชีวิต ไม่เห็นด้วยกับความยากลำบากทางเศรษฐกิจ การเติบโตของความขัดแย้งทางสังคม การสลายตัวของจิตวิญญาณของสังคม ความเห็นแก่ตัว และความอิจฉาริษยาทางสังคมอันเป็นผลมาจากวิกฤตทางจิตนี้ อนุรักษ์นิยมใหม่มองว่าการหวนคืนสู่หลักการทางจริยธรรมที่พิสูจน์แล้วในชีวิตว่าเป็นการรับประกันที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ข้อดีของโลกทัศน์เชิงอนุรักษ์นิยมที่สลับซับซ้อนก็คือ มันไม่ได้แยกมนุษย์ออกจากจากอดีต หรือความเป็นจริงในปัจจุบัน แต่เชื่อมโยงเขาเข้ากับโลกผ่านแนวคิดทางศีลธรรมและศาสนาในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง แนวคิดอนุรักษ์ยุคใหม่ เบโนยท์ (A. de Benoit) ได้กล่าวว่า “อำนาจทางการเมืองไม่สามารถได้มาโดยปราศจากอำนาจทางวัฒนธรรม” แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นส่วนประกอบของระบบสังคม การเมือง ให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับวัฒนธรรม การเมืองไม่ควรใช้อำนาจครอบงำทางวัฒนธรรม กลุ่มอนุรักษ์นิยมเห็นว่า “ปัจเจกบุคคลไม่ได้เป็นตัวแทนของมนุษยชาติ แต่เป็นผลผลิตของวัฒนธรรมเฉพาะ รูปแบบวัฒนธรรมเป็นหลักในสถาบันทางเศรษฐกิจและการเมือง” (Turaev, A.,2020) นอกจากนี้กลุ่มอนุรักษ์นิยมมองว่านโยบายทางการเมืองที่มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงเป็นภัยคุกคามต่อวัฒนธรรม จึงพยายามปกป้องตัวเองด้วยการนำเสนอหลักคิดทางปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ รัฐ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและรักษาผลประโยชน์ของชาติ (Welsh, J., 2003 pp 167-168)

ชุมชนนิยมกับการเสริมสร้างชุมชนจัดการตนเอง

กระแสความคิดเกี่ยวกับ “ชุมชนนิยม” ได้เริ่มตั้งแต่ทศวรรษ 1980 โดยพยายามโต้แย้งกับแนวคิดแบบ “ปัจเจกนิยม (Individualism) ของระบบตลาดและไม่พอใจต่อการอ้างถึงสิทธิของแต่ละปัจเจกชนแต่ละบุคคลมากเกินไปอันก่อให้เกิดปัญหาความแตกแยก หรือ การถกเถียงไม่ยอมรับซึ่งกันและกันในสังคม และการแข่งขันเพื่อประโยชน์ส่วนตัว หรือ ผลประโยชน์เฉพาะตนเอง หรือ กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้นแนวคิดชุมชนนิยมในแง่ของหลักการตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดของการยอมรับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และการคงอยู่ร่วมกันในสังคม กล่าวคือการมุ่งเน้นให้ความสำคัญต่อการสร้างศีลธรรม (Civic virtue) หรือ ความเป็นพลเมืองที่ดี (Good Citizenship) การรู้จักเคารพสิทธิของตนเองและบุคคลอื่นการเรียนรู้ที่จะดูแลปกครองตนเองและการดูแลบุคคลอื่นบนพื้นฐานของส่วนรวม (Collectivism) ที่ต้องการให้การรวมกลุ่มเป็นหมู่คณะและใช้พลังในเชิงสร้างสรรค์ เพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม ไม่ยอมรับสิทธิปัจเจกชนนิยมของระบบตลาดที่ทำให้เกิดความแตกแยกและแข่งขัน เพื่อประโยชน์สุขส่วนตัว หรือ ประโยชน์เฉพาะของกลุ่มใด กลุ่มหนึ่งเท่านั้น นอกจากนี้ยังเห็นว่าปัญหาเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นสามารถแก้ไขได้ในระดับล่างมากกว่าสั่งการจากข้างบนลงมา (Top down) หากสามารถดำเนินการออกแบบที่เหมาะสม (Social engineering) ในระดับเมืองหรือระดับท้องถิ่น จะมีส่วนร่วมให้เกิดการตัดสินใจร่วมกันของประชาชน (จุมพล หนิมพานิช, 2562 : 37-38) ชุมชน คือ กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน ความเป็นอันหนึ่งอัน

เดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติจนถึงระดับหมู่บ้านและใหญ่กว่าระดับหมู่บ้าน และผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมีความรู้สึกว่าเป็นคนชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีการดำรงรักษาคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา ถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย (กาญจนา แก้วเทพ, 2540 : 21-22) การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นจำเป็นต้องเรียนรู้และเข้าใจปัญหา ศักยภาพของคนในชุมชนท้องถิ่นก่อนเป็นอันดับแรก เช่น ภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อท้องถิ่นที่ทำให้คนมีความสามัคคีเป็นหนึ่งเดียวกัน สร้างความร่วมมือกิจกรรมของส่วนร่วม ขณะเดียวกันความรู้ท้องถิ่น ยังบ่งชี้ถึงคุณค่าของชุมชนท้องถิ่นได้กล่าว การเรียนรู้ทำให้เกิดเป็นนวัตกรรม คือ การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ มีฐานอยู่ที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับความรู้สากลหรือความรู้จากวัฒนธรรมอื่น อาศัยทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นหลัก หรือแม้จะอาศัยทรัพยากร (เสรี พงษ์พิศ, 2551 : 57) ดังนั้นชุมชนนิยมจึงให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชน วัฒนธรรมชุมชน ส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนจัดการตนเอง และพัฒนาสมรรถนะมนุษย์ ทั้งหมดล้วนเป็นจุดเน้นที่สำคัญของชุมชนนิยม มีรายละเอียดดังนี้

1. สิทธิชุมชนมีรากฐานสำคัญมาจากการพัฒนาปรัชญาการเมือง ที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตกในศตวรรษที่ 16 - 17 ซึ่งให้ความสำคัญกับ “สิทธิของปัจเจกชน” ในฐานะ “สิทธิของพลเมือง” และ “สิทธิทางการเมือง” อันเป็นที่มาของระบอบการเมืองเสรีประชาธิปไตยและระบอบทรัพย์สินส่วนบุคคล หรือกรรมสิทธิ์เอกชนอันเป็นหัวใจของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมซึ่งเติบโตงอกงามต่อมาแต่ก็ถูกทำลายและวิพากษ์จากนักคิดสายสังคมนิยมซึ่งเห็นว่าสิทธิปัจเจกชนและระบอบทรัพย์สินส่วนบุคคลเป็นที่มาของความเสื่อมทรามทางศีลธรรม เป็นที่มาของการทุจริตทางชนชั้นและลดทอนศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์จึงควรให้ ความสนใจแก่ “สิทธิกลุ่ม” “สิทธิร่วม” และแทนที่จะมี เพียงสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองต้องมี “สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม” ด้วย จนต่อมาในปี 2491 เมื่อสหประชาชาติประกาศ “ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน” จึงต้องประกาศ “กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง” ควบคู่ไปกับกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมและต่อมาได้เปิดพรมแดนสู่มิติของสิทธิที่มีความหลากหลาย ความเท่าเทียม การมีส่วนร่วมของประชาชน ส่งผลให้เกิดความสนใจเรื่อง “สิทธิชุมชน” อย่างจริงจังถึงปัจจุบัน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544) สิทธิชุมชนได้รับความสนใจเป็นอย่างมากและอย่างต่อเนื่องไม่ว่าจะเป็นเวทีสาธารณะหรือในการระดมความคิดเห็นต่าง ๆ ซึ่งมีนักวิชาการ ตัวแทนจากภาครัฐ ผู้เชี่ยวชาญ ผู้เกี่ยวข้อง ตลอดจนผู้มีส่วนได้เสียในเรื่องสิทธิชุมชน ในกฎหมายรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 มาตรา 43 ได้กล่าวว่า บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิ 1. อนุรักษ์ฟื้นฟูหรือส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมและจารีตประเพณีอันดีงามทั้งของท้องถิ่นและของชาติ 2. จัดการบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืนตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ

จากกฎหมายรัฐธรรมนูญ ปี 2560 เป็นการชี้ให้เห็นถึงรัฐต้องดูแล อนุรักษ์ ฟื้นฟู คุ้มครองศิลปะ วัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชน ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการด้วย การบัญญัติดังกล่าวเป็นการกำหนดให้เป็นหน้าที่ของรัฐและขณะเดียวกันก็ได้รับรองสิทธิและการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีอันดีงาม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพ (กลุ่มงานผลิตเอกสาร สำนักประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2563 : 20-21) ดังนั้นสิทธิชุมชนจึงเป็นข้อตกลง กฎ เกณฑ์ทางสังคมที่พัฒนาให้กลุ่มคนร่วมกันจัดการทรัพยากร การจัดการทางเศรษฐกิจสังคมและอื่น ๆ โดยกลุ่มคนสิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับผู้พึ่งพาอาศัยทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นอันดับแรก ชุมชนตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรชุมชนในการดำรงอยู่ทรัพยากรชุมชน (Community Resources) การให้ชุมชนชาวบ้านมีสิทธิในการเลือกอนาคตของตนเองเป็นตัวของตัวเอง เป็นอิสระโดยตัวเองในสถานการณ์ปัจจุบัน ชาวบ้านจำเป็นจะต้องเรียนรู้ชุมชนที่เขาอยู่ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ

2. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนั้น เป็นแนวคิดของการพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐานการพัฒนา (Community – based development approach) โดยการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการอยู่ร่วมกันประสานกลมกลืนให้สมดุลกัน ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน จากฐานทางวัฒนธรรมของตนเองเป็นการเชื่อมโยง เศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องเดียวกันเมื่อองค์ประกอบเหล่านี้เชื่อมโยงกันเป็นบูรณาการทางสังคมทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ในทุกด้าน (ภมรรัตน์ สุธรรม, 2546 : 36-37) แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมองว่าสังคมที่เข้มแข็งก็คือ สังคมแบบประเพณี (Traditional Society) ชาวบ้านผูกพันกันด้วยความเป็นเครือญาติ เป็นสังคมที่มีความเอื้ออาทรและสมานฉันท์ ดังนั้นกระบวนการพัฒนาจึงเสนอให้ชุมชนปิดตนเองจากสังคมภายนอก เนื่องจากเกรงว่าอิทธิพลจากสังคมแห่งการค้าจะนำไปสู่การแสวงหากำไรสูงสุดและความเห็นแก่ตัว อันจะทำให้สายใยแห่งความผูกพันบนพื้นฐานของสังคมประเพณีล่มสลาย นอกจากนี้ยังรักษาสังคมแบบดั้งเดิมเอาไว้โดยการปิดกั้นจากอิทธิพลของสังคมทุนนิยมดังกล่าวนี้ ต่างมีจุดอ่อนที่สำคัญ คือ สายใยผูกมัดสังคมประเพณีเข้าด้วยกันโดยทั่วไปจะวางอยู่บนพื้นฐานของเครือญาติ ซึ่งจะนำไปสู่การแบ่งขั้วระหว่างความเป็นญาติ กับความไม่เป็นญาติ อันไม่สามารถหักทอสายใยผูกพันให้กลายเป็น “เครือข่ายของการกระทำร่วมกันเพื่อสังคมส่วนร่วม (Networks of Civic Engagement) ได้อย่างแท้จริง จุดอ่อนอีกประการหนึ่งก็คือ นักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนมักสร้างภาพของสังคมแบบดั้งเดิมในลักษณะที่โรแมนติกจนเกินจริง (สงบ อุดมสมบูรณ์ เขียวขจี จริใจ เอื้ออาทร บริสุทธิ์) ทั้ง ๆ ที่สังคมแบบดั้งเดิมมิได้มีภูมิปัญญาที่เหนือกว่าสังคมสมัยใหม่ในทุก ๆ ด้าน ดังนั้นการปิดกั้นสังคมแบบดั้งเดิม เพื่อรักษาความบริสุทธิ์ของวัฒนธรรมชุมชนมักจะจบด้วยความเศร้า เมื่อในอนาคตที่สังคมประเพณีเปิดประตูออกรับการสัมผัสกับสังคมสมัยใหม่ ก็พบว่าสังคมแบบดั้งเดิมอยู่ในอาการ “ตกตะลึงทางวัฒนธรรม” เพื่อมองดูสังคมสมัยใหม่ด้วยความแปลกใจ เข้าใจไม่ได้ และไล่ไม่ทัน (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2551 : 26-29) แนวทางการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นพร้อมกับการศึกษาชุมชนและค้นหาประสบการณ์ เพื่อยืนยันถึงศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชน เน้นความตระหนักถึงความพอเพียงในการดำรงชีวิตของมนุษย์และชุมชน พร้อมทั้งเห็นความสำคัญต่อความเสมอภาคและการเกื้อกูลซึ่งกันและกันในมิติทั้งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ การเมือง คุณค่า จริยธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับการกระทำ ความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับคุณธรรม และความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตวิญญาณ มุ่งเน้นให้ “คนหรือชาวบ้าน” เป็นศูนย์กลางในการพัฒนาในรูปแบบของการวางแผนจากล่างขึ้นบน (Bottom-Up) ให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดแนวทาง เป้าหมายในการพัฒนาของตนเอง

3. ชุมชนจัดการตนเอง หลายทศวรรษที่ผ่านมา สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคม การเมือง และชุมชนท้องถิ่น ก่อให้เกิดการตื่นตัวและการขับเคลื่อนสังคมในทิศทางต่าง ๆ อีกทั้งการพัฒนาองค์กรภาคประชาชนได้มีการปรับเปลี่ยนไปจากบริบทเดิม ๆ ที่ไม่ใช่เป็นเพียงการจัดตั้งกลุ่มองค์กรชุมชนเท่านั้น แต่เน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้และพลังปัญญาของชุมชนท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับองค์ความรู้ท้องถิ่น วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ยกระดับไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ หรือนำไปสู่แก้ไขปัญหาวิกฤติของประเทศ เช่น แผนแม่บทชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน สภามัครชุมชนตำบล เป็นต้น (พรณทิพย์ เพชรมาก, 2554 : 1) การส่งเสริมความเข้มแข็งให้ชุมชนท้องถิ่นจึงต้องทำผ่านการเสริมศักยภาพชุมชนให้เกิดการเรียนรู้ ปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง การจัดการตนเองได้ในอนาคต

4. พัฒนาสมรรถนะมนุษย์ สถานการณ์และบริบทของโลกและประเทศที่เปลี่ยนแปลงไปส่งผลให้การพัฒนาทุนมนุษย์จำเป็นต้องมีการกำหนดกรอบแนวคิดและเครื่องมือชุดใหม่ ๆ เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมที่กำลังจะเกิดขึ้น เพื่อนำไปสู่การพัฒนาทุนมนุษย์ที่มีทักษะความรู้ (Skillset) ควบคู่กับความคิดและจิตใจ (Mindset) ที่จะสามารถรวมเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศและสังคมโลกได้ต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาคนไทยให้มีความรู้ มีระบบความคิดที่มีเหตุผลผล ทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณ มีทักษะแก้ไขปัญหาได้อย่างซับซ้อน และทำงานร่วมกับคนอื่นได้เป็นอย่างดี (ภัทรพร เล้าวงศ์ รัฐสุชน อินทราวุธ ฌภัทรพงศ์ วชิรวงศ์บุรี และวรวิช ลิ้มมณีวิจิตร, 2560 : 24) โดยเฉพาะการพัฒนาตามแนวคิดชุมชนนิยมให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของท้องถิ่นสอดคล้องกับสถานการณ์เปลี่ยนแปลงของสังคม เพื่อเตรียมความพร้อมให้กับบุคลากรนำความรู้ไปสู่การพัฒนาองค์กรได้อย่างยั่งยืน สมรรถนะของบุคคลให้ความสำคัญกับบุคลิกลักษณะที่ซ่อนอยู่ภายในปัจเจกบุคคล สามารถผลักดันให้บุคคลนั้นสร้างผลการปฏิบัติงานที่ดี หรือตามเกณฑ์ที่กำหนดในงานที่รับผิดชอบ สมรรถนะบุคคลที่มีมาจากพื้นฐานความรู้ ทักษะ วิธีคิด และคุณลักษณะส่วนบุคคลที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อผลลัพธ์ของการทำงานของบุคคลนั้น ๆ (กรรณิการ์ เดชประเสริฐ ยุทธพล ทวะชาติ และปรีชา มารี เคน. (2558 116)

ดังนั้นชุมชนจัดการตนเองเป็นกลไกความร่วมมือ โดยให้ประชาชนสมัครใจแก้ปัญหาตนเองบนผลประโยชน์เพื่อส่วนรวม เนื่องจากในชุมชนมีทุนทางสังคมประกอบด้วย ความไว้วางใจ เครือข่ายทางสังคม และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ทั้ง 3 ประการเป็นรากฐานของความร่วมมือ และเป็นบรรทัดฐานของการตอบแทนซึ่งกันและกัน (Qian, X., Cai, Y., & Yin, C., 2019 : 164) จุดยืนของชุมชนนิยมจึงพยายามมุ่งเน้นการปลุกพลังให้ชุมชนลุกขึ้นมาจัดการปัญหาด้วยตนเอง โดยมีหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนคอยสนับสนุนในเชิงแนวคิดและกระบวนการ ให้ชุมชนเกิดความตระหนักในสิทธิชุมชน วัฒนธรรมชุมชน เห็นคุณค่าต่อการจัดการปัญหาด้วยตนเอง มุ่งเน้นการพัฒนาคนให้มีความรู้ ความสามารถ มีทักษะ พร้อมทั้งจะรองรับต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพราะคนเป็นหัวใจของการพัฒนาที่สำคัญของประเทศชาติ

กรณีศึกษาชุมชนต้นแบบจัดการตนเอง

การเปลี่ยนแปลงฐานการพัฒนาประเทศจากการเกษตรสู่อุตสาหกรรมและบริการ เพื่อตอบสนองการแข่งขันในระบบเศรษฐกิจโลก ระบบการพัฒนาประเทศ จึงต้องเอื้อต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมและการบริการในเขตเมืองเป็นอันมาก ส่งผลให้ภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการสามารถพัฒนาขีดความสามารถเพื่อการแข่งขันทั้งในแง่ของเรื่องเทคโนโลยี การบริหารจัดการ การลงทุน จนกระทั่งการรวมตัวเป็นสมาคม กลุ่ม และเครือข่าย ความสามารถดังกล่าวส่งผลให้ภาคอุตสาหกรรมเจริญเติบโตและมีบทบาทสำคัญต่อสังคมเศรษฐกิจของประเทศ ทามกลางการเปลี่ยนแปลงนี้ ผู้คนในสังคมต้องปรับตัวทุกด้าน โดยเฉพาะทางเศรษฐกิจเปิดโอกาสให้แก่บุคคลที่เข้าใจสถานการณ์และสามารถช่วงชิงผลของการเปลี่ยนแปลงให้เป็นประโยชน์แก่ตนได้ธุรกิจเอกชนในสังคมเมืองสามารถตอบสนองต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลงนี้แต่สังคมชนบทกลับอ่อนแอและตกอยู่ในสภาวะการณ์ที่เสียเปรียบเกิดภาวะความยากลำบากจนและความล้าหลัง ความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองและชนบทขยายตัวมากขึ้น การเติบโตเมืองไม่ได้เกื้อหนุนการพัฒนาชนบทเท่าที่ควร (นันทิยา หุตานุวัตร ณรงค์ หุตานุวัตร, 2551 : 2) การสร้างความยั่งยืนในระดับชุมชนขึ้นอยู่กับกลไกที่แข็งแกร่งในการจัดสรรทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น และการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ ภาครัฐและภาคเอกชนควรให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการด้วยชุมชน เนื่องจากชุมชนมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดแบบเครือข่าย อาศัยพึ่งพาศึกษากัน และการจัดการทางเศรษฐกิจก็มักมุ่งเน้นในลักษณะการแบ่งปันมากกว่าการซื้อขายแบบแสวงหากำไร การพัฒนาชุมชนจึงเป็นกลไกในระดับจุลภาคให้เข้มแข็งจึงเป็นจุดสำคัญที่จะเพิ่มโอกาสให้กับมหภาคที่มีความเจริญก้าวหน้าตามไปด้วย การให้ชุมชนมีอิสระในการพัฒนาตนเองจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้าง

ความเป็นธรรมและความเท่าเทียมที่เกิดขึ้น (Fu, Y., & Ma, W., 2020 : 15) ดังนั้นผู้เขียนจึงขอนำเสนอชุมชนต้นแบบจัดการตนเองตามแนวคิดชุมชนนิยม ประกอบด้วย 4 ชุมชน 1. ชุมชนบ้านผาชัน จังหวัดอุบลราชธานี 2. ชุมชนบ้านตามา จังหวัดบุรีรัมย์ 3. ชุมชนบ้านคูขาด จังหวัดบุรีรัมย์ 4. ชุมชนบ้านเสม็ด จังหวัดบุรีรัมย์ มีรายละเอียดดังนี้

1. ชุมชนบ้านผาชัน จังหวัดอุบลราชธานี เป็นชุมชนแห่งแรกในประเทศที่มีแนวคิดการจัดการน้ำโดยเกิดนวัตกรรมจากภูมิปัญญาชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาหน้าแล้งของชุมชน ซึ่งสภาพปัญหาของชุมชน ตั้งแต่ปี 2530 ชุมชนเริ่มประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำ เนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นภูเขา มีหิน และมีสภาพพื้นที่ลาดเอียงลงสู่แม่น้ำโขง เวลาหน้าฝน น้ำหลากจากแม่น้ำโขงท่วมสูงประมาณ 10 เมตร น้ำหลากอยู่ประมาณ 2 เดือน สภาพดินไม่สามารถดูดซับและกักเก็บน้ำไว้ได้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2538 เกิดวิกฤตขาดแคลนน้ำอย่างหนัก ต้องซื้อน้ำจากที่อื่นมาใช้ ถึงแม้หน่วยงานราชการต่าง ๆ เข้ามาช่วยขุดบ่อบาดาลหาน้ำหลายครั้ง แต่ก็ไม่พบน้ำใต้ดิน มีเพียงบ่อน้ำตื้นที่พอใช้ได้แต่ไม่เพียงพอทั้งชุมชน ทำให้ชุมชนประสบปัญหาขาดแคลนน้ำ โดยเฉพาะในเดือน พฤศจิกายน - เมษายน ชุมชนต้องแย่งน้ำกันใช้ เด็กขาดเรียนเพราะตอนเช้าต้องรีบไปตักน้ำเพื่อเก็บไว้ใช้

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงความลาดชันของบ้านผาชัน

ที่มา : กล พรมสำลี และคณะ (2550 : 34)

จุดเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลง ในปี พ.ศ. 2548 ชุมชนจึงได้เริ่มทำการวิจัย เรื่องศึกษารูปแบบการจัดการน้ำที่มีอยู่อย่างจำกัดให้มีประสิทธิภาพสูงสุดกรณีบ้านผาชัน ตำบลสำโรง อำเภอน้ำโพธิ์ จังหวัดอุบลราชธานี ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยมี คุณมัสยา คำแหง เป็นหัวหน้าศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดอุบลราชธานี เป็นพี่เลี้ยงคอยให้คำปรึกษาแนะนำ การทำงานวิจัยดังกล่าวเริ่มต้นจากการจัดประชาคมหมู่บ้าน เพื่อสร้างความเข้าใจ คำนวณกิโลเมตรวิจัยชุมชน อบรมทีมวิจัย เรื่องการจัดเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล พร้อมทั้งดำเนินการเก็บข้อมูลจากการสำรวจสภาพ ภูมิศาสตร์ ศักยภาพพื้นที่แหล่งน้ำในชุมชน ปริมาณน้ำที่มีในแต่ละฤดูกาล ปริมาณการใช้น้ำ รวมถึงการบริหารจัดการน้ำในอดีต ความเชื่อ ภูมิปัญญาในการบริหารจัดการน้ำของชุมชน และนำข้อมูลที่ได้มาร่วมกันหาแนวทางดำเนินงาน ซึ่งเป็นการทำงานจากโรงเรียนร่วมกับชุมชน หลังจากชุมชนได้ร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์สังเคราะห์เป็นที่เรียบร้อยแล้วทำให้ชุมชนได้ทราบถึงสภาพการใช้น้ำและข้อมูลแหล่งน้ำภายในพื้นที่ของชุมชน

ซึ่งคุณลักษณะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research : CBR) เป็นการสอนให้ชาวบ้านเกิดความตระหนัก และสร้างการรับรู้ถึงปัญหาของตนเอง และตัดสินใจบนฐานข้อมูลวิจัยที่ค้นพบ เพื่อนำไปสู่การออกแบบปฏิบัติการแก้ไข ปัญหาการจัดการน้ำชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. การทำฝายกักเก็บน้ำ ชุมชนร่วมกันกันฝายวังอีแร้ง เดิมทำเป็นทำนบกั้นน้ำจากดินทราย แต่พอน้ำหลากทำนบ พัง ชุมชนจึงร่วมกันทำฝายคอนกรีตบนหิน โดย ออกเงินและแรงงานกันเอง เพื่อทดสอบว่าน้ำทดสอบว่าน้ำจากวังอีแร้งมี พอใช้ภายในชุมชน โดยเก็บครัวเรือนละ 100 บาท เป็นค่าวัสดุ ส่วนแรงงานชาวบ้านทุกคนร่วมมือกันทำโดย ไม่ต้องจ่าย ค่าแรง รวมทั้งได้รับงบประมาณ สนับสนุนบางส่วนจากองค์การบริหารส่วนตำบล

2. การกระจายน้ำ ชุมชนนำน้ำจากบึงพระคอน (อ่างน้ำธรรมชาติขนาดเล็กริมแม่น้ำโขง) ในเป็นระบบประปา หมู่บ้าน นำน้ำไปใช้ภายในชุมชน แต่เนื่องจากพื้นที่ลาดชัน โดยใช้วิธีการติดตั้งเครื่องสูบน้ำจากบึงพระคอนที่อยู่ในบริเวณ แม่น้ำโขงของหมู่บ้าน แล้วส่งน้ำไปตามท่อส่งน้ำจากบึงพระคอนที่วางตามแนวลาดชันของผิวดินชายหมู่บ้านที่มีความลาดชันประมาณ 80 องศา เป็นระยะ 5 เมตร และความลาดชันประมาณ 35 องศา ระยะทาง 200 เมตร ไปที่ถังเก็บ น้ำประปา เมื่อระดับน้ำในบึงพระคอนลดระดับลงตามระดับของแม่น้ำโขง จุดที่ติดตั้งเครื่องสูบน้ำก็จะลึกลงไปในริมฝั่ง แม่น้ำโขงมากขึ้นตามระดับความลึกของแม่น้ำ ดังนั้นก็จะทำให้ระยะทางของท่อส่งน้ำยาวมากขึ้น ใช้แรงในการสูบน้ำของ เครื่องมากขึ้น ทำให้เครื่องสูบน้ำ เกิดการไหม้ของมอเตอร์น้ำบ่อยครั้ง ทำให้เสียงบประมาณในการซ่อมแซมมาก และบาง ครั้งไม่มีงบประมาณในการซ่อมก็ต่อระงับการใช้น้ำประปาหมู่บ้านในที่สุด โดยเฉพาะหน้าแล้งทำให้เกิดการขาดแคลนน้ำ อย่างหนัก หลังจากประสบปัญหาชุมชนจึงได้ระดมสมอง (Brainstorming) เพื่อแก้ไขปัญหา

มีข้อเสนอจากสมาชิกในชุมชนคนหนึ่ง คือ นายชินทร์ อินทร์ทอง เสนอว่า ขณะทำการสูบน้ำเข้าไปใช้ในที่นา สังเกตพบว่าสายยางส่งน้ำที่มีจุดรั่วจะมีน้ำพุ่งออกมาแรงมากกว่าปกติ หากมีวิธีทำให้ท่อส่งน้ำประปามีจุดรั่วแบบสายยาง อาจทำให้มีแรงส่งน้ำมากขึ้น จึงคิดนำมาประยุกต์ใช้เพื่อเพิ่มแรงส่งน้ำให้กับท่อส่งน้ำและเครื่องสูบน้ำ ทีมวิจัยทดลองทำ โดยการเจาะท่อส่งน้ำและติดตั้งท่อในแนวตั้งให้มีอากาศอยู่ภายในสำหรับเป็นแรงดันให้น้ำ ทดลองอยู่หลายครั้ง จนเกิด ผลลัพธ์ว่า ต้องติดตั้งห่างจากเครื่องสูบน้ำ ระยะ 150 เซนติเมตร จำนวน 2 ท่อ แต่ 1 ละท่อห่างกัน 40 เซนติเมตร ความสูงของท่อ 100 เซนติเมตร ภายในท่อให้มีระดับน้ำ 60 เซนติเมตร มีอากาศอยู่ภายใน 40 เซนติเมตร จะทำให้น้ำ ไหลเต็มท่อส่งน้ำและหลังจากการใช้เป็นเวลา 6 เดือน มอเตอร์เครื่องสูบน้ำไม่ไหม้ จึงสรุปได้ว่าวิธีนี้ได้ผล คือ สามารถ ช่วยลดแรงดันในการสูบน้ำและเพิ่มแรงในการส่งน้ำได้เป็นอย่างดีมีประสิทธิภาพ ทำให้เครื่องสูบน้ำเสียหาย ทีมวิจัยได้ตั้งชื่อ สิ่งประดิษฐ์จากฐานภูมิปัญญาว่า แอร์แวน โดยคำว่า แอร์ หมายถึง AIR หรือ อากาศ ส่วน แวน หมายถึง เวะ คือ อากาศมา เวะในท่อน้ำทำให้เกิดแรงดันน้ำ จึงได้นำไปทดลองจนเกิดเป็นนวัตกรรมแอร์แวนช่วยสูบน้ำ จากฝายวังอีแร้งและพระละคอน ต่อท่อนำน้ำไปใช้ในชุมชน ทำให้ประหยัดพลังงาน และไม่ทำให้เครื่องสูบน้ำเสียอีกเลย นอกจากนี้ แอร์แวน ยังนำไป ใช้บริเวณฝายวังอีแร้งอีกจุดหนึ่ง จัดทำเป็นประปาหมู่บ้านภูเขา เพื่อให้การใช้น้ำอย่างทั่วถึง สำหรับ 21 ครัวเรือนที่อยู่บริเวณ ต้นน้ำ ที่เป็นที่สูง น้ำจากประปาหมู่บ้าน พระละคอนไปไม่ถึง ซึ่งการจัดการน้ำของชุมชนบ้านผาชัน เกิดจากการสังเกต แล้ว นำมาประมวลจนเกิดองค์ความรู้ที่ช่วยในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ ฉะนั้นการแสวงหาความรู้จากการอ่าน การคิด การเขียน และประสบการณ์แล้ว การแก้ไขปัญหาของชุมชนบ้านผาชัน ยังใช้การสังเกตเห็นแล้วนำมาทดลอง จนทำให้เกิด นวัตกรรมจัดการน้ำแบบใหม่ของประเทศที่ประหยัดพลังงาน และเพิ่มแรงดันของน้ำอีกด้วย (อุทิศ ทาหอม, 2561 : 231-234)

ผลสำเร็จของการจัดการน้ำของชุมชนบ้านผาชัน คือ 1. หาน้ำได้ ชุมชนนำน้ำจากพะละคอน นำมาใช้เป็นระบบประปาหมู่บ้าน สำหรับ 113 ครัวเรือน และนำน้ำจากฝายวังอีแร้งใช้เป็นระบบประปาภูเขาแบบกาลักน้ำ ใช้สำหรับ 21 ครัวเรือนที่อยู่บนที่สูง และใช้สำหรับตกกล้าก่อนทำนา โดยใช้เฉพาะหน้าแล้ง (เดือนเมษายน - เดือนพฤษภาคม) อีกทั้งใช้บึงริมถนนเป็นน้ำสำหรับใช้เลี้ยงสัตว์หรือกิจกรรมอื่น ๆ ภายในชุมชน เช่น ก่อสร้าง เป็นต้น 2. ใช้น้ำเป็น ชุมชนจัดสรรน้ำตามฤดูกาล และมีพื้นที่ต้นน้ำ ได้แก่ ฝายป่าต้นน้ำ สร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น และสร้างฝายวังอีแร้งไว้กักเก็บน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก ในช่วงเดือนกันยายน - ตุลาคมของทุกปี การจัดการพื้นที่น้ำแล้ง ชุมชนนำน้ำจากพะละคอนมาใช้เป็นประปาหมู่บ้าน ใช้งานได้โดยชุมชน และนำน้ำจากฝายวังอีแร้งมาทำเป็นประปาภูเขา และการจัดการน้ำเสีย ชุมชนใช้น้ำอย่างประหยัด เช่น นำน้ำที่ใช้แล้วมาใช้รดผักสวนครัว ชุมชนมีการประกวดการประหยัดน้ำหากบ้านใดใช้น้ำประหยัดที่สุดจะมีรางวัลให้และให้ผู้ได้รับรางวัลมานำเสนอวิธีการใช้น้ำอย่างประหยัดกับคนในชุมชน ทำให้ชุมชนมีการตื่นตัวในการประหยัดน้ำ

2. ชุมชนบ้านตามา จังหวัดบุรีรัมย์เป็นชุมชนหนึ่งที่ใช้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ให้เกิดการอนุรักษ์ ฟื้นฟู รักษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน โดยใช้วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นสร้างการมีส่วนร่วมกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนบ้านตามาดำรงชีพด้วยการหาอยู่หากินตามธรรมชาติใช้ประโยชน์จากป่าในด้านเป็นแหล่งเก็บหาอาหารการกิน มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติเพราะมีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่านานาพันธุ์ แหล่งน้ำสำหรับอุปโภค บริโภค และความหลากหลายทางชีวภาพ ส่งผลให้ชุมชนเกิดความสงบสุข มีทุนทางธรรมชาติและทุนทางสังคม อันได้แก่ ความเอื้ออาทร ความสามัคคี ความรัก ความเสียสละต่อส่วนรวม ความมีจิตใจที่เมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ อันเป็นสังคมแบบพอเพียง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2547 หน่วยงานภาครัฐได้มีโครงการพัฒนาชุดลอกหนองจะบกเพื่อเชื่อมต่อกับหนองตะเคียนให้เป็นสระน้ำขนาดใหญ่ จำนวน 570 ไร่ ส่วนบริเวณพื้นที่รอบสระน้ำ ดังกล่าวได้ใช้รถไถปรับพื้นที่ป่าให้กลายเป็นแหล่งน้ำ ได้แก่หนองกระทุ่มและหนองปล่อง เพื่อวางระบบท่อน้ำให้ทั่วถึง ใช้งบประมาณจำนวน 19 ล้านบาท โดยวัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อพัฒนาแหล่งน้ำทางการเกษตรให้กับชุมชนและมีระบบน้ำใช้อย่างทั่วถึง มีพื้นที่จำนวน 570 ไร่ ขณะเดียวกันโครงการดังกล่าวนับเป็นการวางรากฐานของแหล่งน้ำสำหรับอุปโภคบริโภคสำหรับชุมชน แต่ส่งผลต่อเสียทรัพยากรป่าชุมชน หลังโครงการสิ้นสุด ชุมชนก็ไม่ได้ดำเนินการต่อยอด เนื่องจากขาดความเข้าใจและความตระหนักต่อโครงการ จึงปล่อยทิ้งร้างอุปกรณ์ต่าง ๆ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2552 ชุมชนบ้านตามาได้ร่วมกันจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ 6 ไร่ โดยใช้ชื่อว่า ปูลูกป่าคืนแผ่นดิน เน้นการปลูกต้นสัก ต้นยางนา ต้นกล้วย เป็นต้น จากนั้นได้ขยายไปสู่พื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ ชุมชนได้ดำเนินการไปในระยะหนึ่งไม่สามารถดำเนินการให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ เนื่องจากขาดความรู้ด้านต่าง ๆ เช่น การจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ การดูแลการบริหารจัดการพื้นที่ และปัญหาการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ของคนในชุมชน จึงล้มเลิกการดำเนินโครงการในที่สุดส่วนรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จนกระทั่งใน พ.ศ. 2555 ได้มีนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ได้มาทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ได้เก็บรวบรวมข้อมูล ระดมสมอง และถอดบทเรียนความสำเร็จ ปัญหาอุปสรรคที่ผ่านมาของชุมชน

จนเกิดแผนปฏิบัติการจัดการพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ 4 แผนงาน ได้แก่ 1. แผนการจัดการน้ำ 2. แผนการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 3. แผนพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านเศรษฐกิจชุมชน 4. แผนการสร้างธนาคารปูหมักและเมล็ดพันธุ์ และการดำเนินกิจกรรมทุกแผนงานจะใช้ทุนทางวัฒนธรรม ความเชื่อเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการด้วย เช่น การเข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมปลูกป่าของพระสงฆ์ การประชุมพูดคุยภายในวัด และนิมนต์พระสงฆ์เข้ามามีส่วนร่วมในเวทีการดำเนินโครงการและนอกจากนี้ยังเกิดการผลักดันให้เป็นวันจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามาในวันที่ 1 กันยายนของทุกปี ชาวบ้านจะมาร่วมกันทำกิจกรรมปลูกป่า และทำบุญถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์อุทิศส่วนกุศล

ทำให้กับบรรพบุรุษภายในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ (อุทิศ ทาหอม พิชิต วันดี และสำราญ ชูระตา, 2558 : 47) นอกจากนี้ยังได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลชุมแสง จำนวน 50,000 ให้ดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ และในปี พ.ศ. 2559 ได้รับงบประมาณจากจังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 1,200,000 บาท ให้มาสร้างเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนและการถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่ชุมชน

3. ชุมชนบ้านคูขาด จังหวัดบุรีรัมย์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2443 ยังมีการผลิตเพื่อยังชีพ เน้นการเพาะปลูกที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม จนกระทั่งในปี 2535 ได้รับการส่งเสริมให้คนในชุมชนมีการปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้น ได้แก่ ยางพารา อ้อย มันสำปะหลัง เป็นต้น ซึ่งพืชเศรษฐกิจก็ต้องอาศัยพันธุ์ และการดูแลรักษา เช่น ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และมีการปล่อยสินเชื่อทางการเกษตรให้กับประชาชนผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เพื่อเป็นต้นทุนในการเพาะปลูก ซึ่งการปลูกพืชเศรษฐกิจก็มีความเสี่ยงทั้งด้านราคาและต้นทุนการผลิต เช่น ค่าแรงงาน พันธุ์พืช ค่าน้ำมันรถ การยาฆ่าแมลง ค่ายาฆ่าหญ้า เป็นต้น ล้วนแล้วมีต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ขณะเดียวกันราคาสผลผลิตก็ขึ้นอยู่กับกลไกการตลาดที่มีนายทุนเป็นผู้กำหนด จนทำให้เกษตรกรบางคนที่มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวได้แก่ อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา มีภาระหนี้สินมากขึ้น จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2557 ชุมชนเริ่มกับมาทบทวนปัญหาที่เกิดขึ้นจึงได้เข้าไปอบรมพัฒนาองค์ความรู้กับเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน อบรมจากสำนักงานเกษตรอำเภอสตึก ไปศึกษาดูงาน แล้วยาน้องความรู้กลับมาประยุกต์ใช้ในพื้นที่ตนเอง จนเกิดกลุ่มต้นแบบในชุมชน จำนวน 30 ครัวเรือน แต่ทั้ง 30 ครัวเรือนยังไม่เข้าใจหลักการทำการเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น เกษตรผสมผสาน วนเกษตร เกษตรธรรมชาติ เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรอินทรีย์ เป็นต้น เกษตรกรบางส่วนยังเน้นการทำเกษตรเชิงเดี่ยว มีการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีในการเพาะปลูก จึงเป็นโจทย์ที่ของนักวิจัยได้ค้นหาคำตอบความรู้เดิม เติมความรู้ใหม่ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพที่ตรงตามความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

ผลจากการรวบรวมข้อมูลสภาพปัญหาในปัจจุบันชุมชนกำลังเผชิญปัญหา ชุมชนบ้านคูขาดเผชิญกับปัญหา 3 ประการ ได้แก่ 1. ปัญหาการจัดการด้านระบบการผลิต 2. ปัญหาการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช 3. ปัญหาขาดความรู้ในการวิเคราะห์และปรับปรุงสภาพดิน 4. ปัญหาระบบห่วงโซ่อาหารและสุขภาพ 5 ปัญหาต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ในปี พ.ศ. 2561 ชุมชนบ้านคูขาด สำนักงานพัฒนาชุมชน เทศบาลตำบลศรีสตึก และนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ได้ร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ปัญหา การระดมสมอง จนเกิดรูปแบบการพัฒนาเกษตรกรรมตามหลักเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อลดต้นทุนการผลิต คือ ชุมชนบ้านคูขาดได้ร่วมกันทำปุ๋ยอินทรีย์ จำนวน 22 ตัน เพื่อนำไปปรับปรุงสภาพดินสำหรับการเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตร และได้ร่วมกันทำจุลินทรีย์สังเคราะห์แสง เป็นจุลินทรีย์ที่ช่วยย่อยสลายซากพืช ซากสัตว์ ลดแก๊สไข่เน่า สร้างธาตุอาหารให้พืช เสริมรากผักผลไม้ให้แข็งแรง การรวมกลุ่มของเกษตรกรชุมชนบ้านคูขาด จึงเป็นปุ๋ยอินทรีย์ ชีวภาพช่วยในการฟื้นฟูสภาพดินให้มีธาตุอาหารเพียงพอต่อการเพาะปลูก ผลจากการวิเคราะห์สามารถลดต้นทุนการซื้อปุ๋ยเคมีและอินทรีย์ได้ร้อยละ 82 ส่งผลให้เกษตรกรเห็นคุณค่าจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ลด ละ เลิกการใช้สารเคมี พร้อมทั้งได้ประกาศเป็นวาระชุมชนในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ ชีวภาพใช้เอง เป็นประจำทุกปี การขยายผลไปสู่การทำปุ๋ยใช้เองภายในครัวเรือนและระดับชุมชน ที่สำคัญไปกว่านั้นเกิดการขับเคลื่อนในระดับนโยบาย โดยเทศบาลตำบลศรีสตึกเล็งเห็นถึงความสำคัญ จึงได้จึงได้นำไปบรรจุไว้ในแผนเทศบาลประจำปี งบประมาณ 2562 ในการส่งเสริมพัฒนาอาชีพเกษตรกรของชุมชนบ้านคูขาด และใช้เป็นชุดข้อมูลในการพัฒนาในโครงการไทยนิยมยั่งยืนตามนโยบายรัฐบาล ในการต่อยอดการทำเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อมุ่งสู่ชุมชนพึ่งตนเองในอนาคต (อุทิศ ทาหอม สำราญ ชูระตา และคเนศ วงษา, 2562 : 1)

ดังนั้นการที่จะทำให้ชุมชนลุกขึ้นมาจัดการปัญหาด้วยตนเอง จึงต้องให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ การทำความเข้าใจ สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ ออกแบบ และลงมือปฏิบัติร่วมกับนักวิจัยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเกษตรกรในการลด ละ เลิกการใช้สารเคมี นับเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการทำเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

4. ชุมชนบ้านเสม็ด จังหวัดบุรีรัมย์ มีระยะทางห่างจาก จังหวัดบุรีรัมย์ ประมาณ 45 กิโลเมตร มีสภาพพื้นที่ติดกับ จังหวัดสุรินทร์ และชุมชนมีป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่อุดมสมบูรณ์ อดีตคนในชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี วิถีชีวิตของคนในชุมชนมีความความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าริมแม่น้ำชีเป็นอย่างมากเพราะเป็นแหล่งอาหารของชุมชน ตลอดจนการหารายได้จากป่าชุมชน เช่น การเก็บของป่า การเก็บเห็ด หน่อไม้ เป็นต้น ชุมชนบ้านเสม็ด เป็นที่ราบลุ่มติดกับริมลำน้ำชี และเมื่อมีฝนตกเป็นปริมาณมากก็จะทำให้น้ำท่วมได้ง่าย ส่งผลทำให้น้ำท่วมแทบทุกปีในฤดูฝน ลักษณะรูปทรงหมู่บ้านยาวจากทิศตะวันตกไปด้านทิศตะวันออก เดิมมีพื้นที่ป่าชุมชนจำนวน 3610.63 ไร่ ป่าชุมชนริมลำน้ำชีเป็นระบบนิเวศที่มีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากในช่วงฤดูน้ำหลากจะมีน้ำท่วมในป่าชุมชน พอน้ำท่วมก็ทำให้สภาพดินชุ่มชื้นเกิดความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารนานาชนิด เช่น ดอกกระเจียว มัน เห็ด ผัก หน่อไม้ แผลงป่า เป็นต้น

ป่าชุมชนริมลำน้ำชีจึงเป็นแหล่งอาหารที่มีความสำคัญกับชุมชนอย่างมาก สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นของชุมชน คือ 1. ปัญหาลักลอบล่าสัตว์ป่า 2. ปัญหาการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชนและนอกชุมชน 3. ประชาชนขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟู ป่าชุมชนริมลำน้ำชี ทั้ง 3 ปัญหาที่ทำให้ชาวบ้าน นักวิจัย และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ร่วมกันค้นหาแนวทางแก้ไข โดยใช้การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community - Based Research: CBR) เป็นเครื่องมือในการสร้างการมีส่วนร่วม และระดมสมอง เก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล เกิดแผนปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหา 4 แผนงาน ได้แก่

1. แผนการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย ตั้งกฎ กติกา ข้อห้าม แต่งตั้งคณะกรรมการ ตั้งกองทุน และจัดทำแนวเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 551.74 ไร่

2. แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย การจัดกิจกรรมการปลูกป่า บวชป่า ในวันอาสาฬหบูชาของทุกปี และแต่งเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อกระตุ้นและปลูกฝังจิตสำนึกให้กับประชาชนบ้านเสม็ด

3. แผนประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย การจัดทำหนังสือแจ้งกติกาการใช้ประโยชน์ทั้งในและนอกชุมชน เพื่อให้ทราบกฎ กติกา ข้อห้าม ของชุมชนบ้านเสม็ด และจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์กติกาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น โดยจัดทำฐานการเรียนรู้ 5 ฐาน ได้แก่ ฐานการเรียนรู้ธรรมชาติกับการดูแลรักษาป่า ฐานการเรียนรู้ต้นไม้นานาพันธุ์กับการพัฒนาที่ยั่งยืน ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน และฐานการเรียนรู้บรรยากาศป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน (อุทิศ ทาหอม พิชิต วันดี และสำราญ ธุระตา, 2559 : 3)

ผลสำเร็จของโครงการดังกล่าวจึงทำให้หน่วยงานภาครัฐ คือ ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ ได้สนับสนุนเงินงบประมาณให้ชุมชนจำนวน 80,000 บาท ในการดูแลรักษาป่าชุมชน พร้อมทั้งนำไปเสนอให้เป็นชุมชนต้นแบบระดับ จังหวัดบุรีรัมย์ ส่วนเทศบาลตำบลหนองเต็งได้นำผลสำเร็จไปขอองค์พิทักษ์ป่า เพื่อรักษาชีวิต ธงชั้นที่ 2 ซึ่งเป็นธงพระราชทานจากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ สำหรับชุมชนได้ตั้งคณะกรรมการดูแลรักษาป่าชุมชน พร้อมทั้งจัดทำกองทุนดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 12,490 บาท จะเห็นได้ว่าการให้ชุมชนลุกขึ้นมาจัดการปัญหา

ด้วยตนเองจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความเป็นพลเมืองตื่นรู้ ตระหนักและมองเห็นคุณค่าต่อการพัฒนาตนเอง

จากกรณีศึกษา 4 ชุมชนเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการจัดการตนเองในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ในอนาคต 20 ปีข้างหน้าบริบทและสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกประเทศมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว และซับซ้อนหลากหลายมิติ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่ออนาคตการพัฒนาประเทศไทยอย่างมากประเทศไทยจึงจำเป็นต้อง “รู้เท่าทัน” และ “เข้าใจ” บริบทต่าง ๆ เหล่านี้อย่างลึกซึ้ง ทั้งโอกาสที่จะเกิดขึ้นและความเสี่ยงความท้าทายที่ต้องบริหารจัดการได้อย่างชาญฉลาดและทันเหตุการณ์ เพื่อที่จะกำหนดกลยุทธ์ทั้งเชิงรุกในการใช้ประโยชน์จากโอกาส ที่เกิดขึ้นและเชิงรับในการบริหารความเสี่ยงบนพื้นฐานของความเข้าใจถึง “จุดแข็ง” และ “จุดอ่อน” ของประเทศอย่างรอบด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะในเชิงโครงสร้างทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศภายใต้ภาพอนาคต ประเทศไทยที่กำหนดเป็นเป้าหมายและตำแหน่งเชิงยุทธศาสตร์ของประเทศที่ชัดเจน ในการที่จะพัฒนาประเทศไทยไปสู่ความเป็นประเทศที่พัฒนาแล้วให้ได้ภายในปี 2579 (สำนักเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน, 2561 : 15) ดังนั้นการที่จะพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าสิ่งสำคัญ คือ ความพร้อมของชุมชนท้องถิ่น ต้องมีการปรับตัวเรียนรู้เทคนิค วิธีการให้ทันสมัย มุ่งองค์ความรู้ในการพัฒนาภูมิปัญญา วัฒนธรรม ทรัพยากรท้องถิ่นให้น่ากลับมาใช้อย่างคุ้มค่าและก่อให้เกิดมูลค่า พร้อมทั้งเกิดแนวทางปฏิบัติเป็นรูปธรรมที่จับต้องได้ เห็นผลจริงอุดมการณ์ชุมชนนิยมจึงเป็นหลักการเสริมพลังและอำนาจให้ชุมชนพึ่งตนเองบนองค์ความรู้ ความสามารถของชุมชนก่อให้เกิดเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ลดการพึ่งพาจากปัจจัยภายนอก จัดการปัญหาด้วยตนเอง คนในชุมชนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น ตลอดจนคืนอำนาจให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น สร้างพลังจิตสำนึกให้ตระหนักการพึ่งพาตนเอง พร้อมทั้งเชื่อมต่อกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเข้ามาช่วยพัฒนาต่อยอดจากสิ่งที่ชุมชนได้ร่วมกันสร้างสรรค์ขึ้นมา วิธีการที่สำคัญของชุมชนนิยมเน้นการจัดการจัดการผ่านระบบความสัมพันธ์ของชุมชนไปสู่ชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืน ซึ่งตัวชี้วัดความเข้มแข็งภาพรวมของชุมชนเกิดจากชุมชนมีความเข้มแข็งในมิติต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เป็นชุมชนที่ดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีไม่รอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก คนในชุมชนมีความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิต มีความรักและหวงแหนชุมชน มีวิสัยทัศน์สามารถคาดการณ์ปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต รวมทั้งมองเห็นแนวทางการแก้ไขปัญหาสิ่งต่าง ๆ ได้ (นภภรณ์ หะวานนท์ และคณะ, 2550 : 36) การจัดการตนเองบนฐานคิดชุมชนนิยมจึงเป็นการพิจารณาอย่างใคร่ครวญ (Contemplation) ที่เข้าใจสภาพชุมชนที่มีความพร้อมมีความเหมาะสมบนพื้นฐานศักยภาพของความรู้ท้องถิ่นที่ใช้อย่างระมัดระวังไปสู่การพัฒนาผ่านการวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์กับชุมชน สังคม วัฒนธรรมให้มีความพร้อมต่อการพัฒนาประเทศ การพัฒนาศักยภาพชุมชนจึงเก็บรวบรวมองค์ความรู้พื้นฐาน เพื่อสร้างความเข้าใจในสภาพปัญหา สาเหตุ วิธีการแก้ที่ผ่านมาและการแก้ไขที่จะเกิดขึ้นผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น วรรณดี สุนธิรากร (2560 : 111) ได้ให้หลักการของการสร้างการเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการ 8 ขั้นตอน คือ 1. ทบทวนสภาพการของการปฏิบัติที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน 2. อธิบายสิ่งที่ควรได้รับการปรับปรุง 3. จิตนาการหนทางที่เป็นไปได้ 4. ทดลองปฏิบัติการ 5. เชื่อมร้อยเรื่องราวและสะท้อนผลว่าเกิดอะไรขึ้นบ้าง 6. ปรับปรุงผลและสร้างแผนงานให้เป็นแสงสว่างนำทางไปสู่การปฏิบัติจริง ลงมือปฏิบัติ พิจารณาว่าเกิดอะไรขึ้นบ้าง และดำเนินการต่อไป 7. ประเมินผลปฏิบัติการที่ผ่านการแก้ไขปรับปรุงมาแล้ว 8. ทำต่อเนื่องจนกว่าปฏิบัติการงานจะอิมตัว

แนวทางการขับเคลื่อนชุมชนนิยมสู่การจัดการตนเอง

การพัฒนาสังคมภายใต้การเปลี่ยนแปลง มีการนำเสนอชุดความคิดจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดพัฒนากระแสหลักที่ถูกหยิบยกมาเป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนาทุกยุค ทุกสมัย จนทำให้มีอีกกลุ่มแนวคิด คือ แนวคิดชุมชนนิยมมองว่าเป็นการพัฒนาที่ทำลายรากฐานสังคม ไม่ให้ความสำคัญกับมิติวัฒนธรรมท้องถิ่นมุ่งเน้นการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ

เพียงด้านเดียว ละเลยให้ความสำคัญกับชุมชน จนเกิดเป็นข้อถกเถียงในแวดวงวิชาการเป็นอย่างมาก ซึ่งทั้งสองแนวคิดมีรากฐาน มุมมอง วิธีการที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด คือ แนวคิดพัฒนากระแสหลัก มีฐานความคิดว่าการพัฒนาสังคมให้ประชาชนอยู่ดี มีความสุข มีรายได้มากขึ้น ต้องมุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ ส่งเสริม สนับสนุนให้ประชาชนผลิตสินค้าเพื่อการขาย จึงทำให้โครงการออกมาในรูปแบบของเกษตรเชิงเดี่ยว เกษตรพาณิชย์ เพื่อให้ประชาชนมีรายได้มีงานทำ จนบางครั้งละเลยวิถีวัฒนธรรมชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แนวคิดนี้มักถูกแคลงว่าแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน คือ ความล่าช้า ไม่ทันสมัย ต่อต้านการพัฒนาโลก สำหรับแนวคิดชุมชนนิยม มองว่าชุมชนท้องถิ่นมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ มีระบบความเอื้ออาทร วัฒนธรรมเป็นตัวผูกโยงความสัมพันธ์ของคนในสังคม การพัฒนาต้องอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรม มุ่งเน้นผลักดันส่งเสริมให้ชุมชนรักถิ่นฐาน บ้านเกิด การทำเกษตรต้องเป็นเกษตรดั้งเดิม มองสังคมแบบจินตนาการ สังคมแบบโรแมนติก จึงมักตั้งคำถามกับการพัฒนากระแสหลักว่า เป็นการพัฒนาที่ไร้รากฐาน ชุมชนมุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจจนละเลยวิถีวัฒนธรรมชุมชน

ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน จึงพยายามเสนอมุมมอง ความรู้ ค้นหาจุดร่วมทั้ง 2 แนวคิดนี้ เช่น การเพิ่มมูลค่าสินค้าทางวัฒนธรรม การทำเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก การท่องเที่ยวชุมชน เป็นต้น เหล่านี้คือวาทกรรมการพัฒนาที่ถูกประดิษฐ์เพื่อหาจุดร่วมของแนวคิด และไม่ปฏิเสธแนวคิดกระแสหลัก ขณะเดียวกันไม่ทำลายชุมชนนิยม เพื่อพัฒนาสังคมไทยก้าวเข้าสู่ความยั่งยืน ซึ่งเป็นโจทย์คำถามที่เกิดขึ้น ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539) ว่า “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา พัฒนาไม่ยั่งยืน” คำดังกล่าวเป็นสิ่งทำให้สังคมเกิดการตื่นตัวต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จนถูกถูกนำมาใช้ถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560-2564) ภายใต้คำว่า “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” ผู้เขียนจึงพิจารณาเห็นว่า หลักการพัฒนาที่ดี ส่งผลต่อความยั่งยืนของท้องถิ่นนั้น มีความสำคัญอย่างมาก จึงได้นำเสนอหลักการภายใต้คำว่า “Enough” เพื่อเป็นกรอบสำหรับมุมมองและการปฏิบัติสำหรับพัฒนาสังคมไทยให้ก้าวทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลกเป็นการเพิ่มโอกาส สร้างขีดความสามารถให้ชุมชนลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเป็นธรรมทางสังคม ดังนี้

1. E: Experience คือ เรียนรู้ประสบการณ์ในอดีตว่า การพัฒนาที่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ได้สร้างสำนึกและความตระหนักให้ประชาชนจัดการตนเอง เป็นเพียงผู้รับจากรัฐ นับเป็นจุดสำคัญให้การพัฒนาอยู่ในวงจรของคำว่า “แจก ใช้ หมด ขอใหม่”

2. N: Necessary คือ พัฒนาบนพื้นฐานความจำเป็นของประชาชน ค้นหาองค์ความรู้ในสังคมตามบริบทนั้น ๆ เพื่อนำมายกระดับให้เกิดคุณค่าและมูลค่า

3. O : Own คือ สร้างความตระหนักและรู้สึกความเป็นเจ้าของในโครงการพัฒนา เพื่อเป็นการติดตั้งระบบความคิดให้ชุมชนมองความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนากระแสหลัก

4. U: Useful คือ โครงการพัฒนาต้องเกิดประโยชน์ต่อส่วนร่วม ไม่ใช่มุ่งเป้าไปเพียงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หากเป็นเช่นนั้นจะก่อให้เกิดความขัดแย้ง หรือ เกิดปัญหาด้านอื่นตามมา

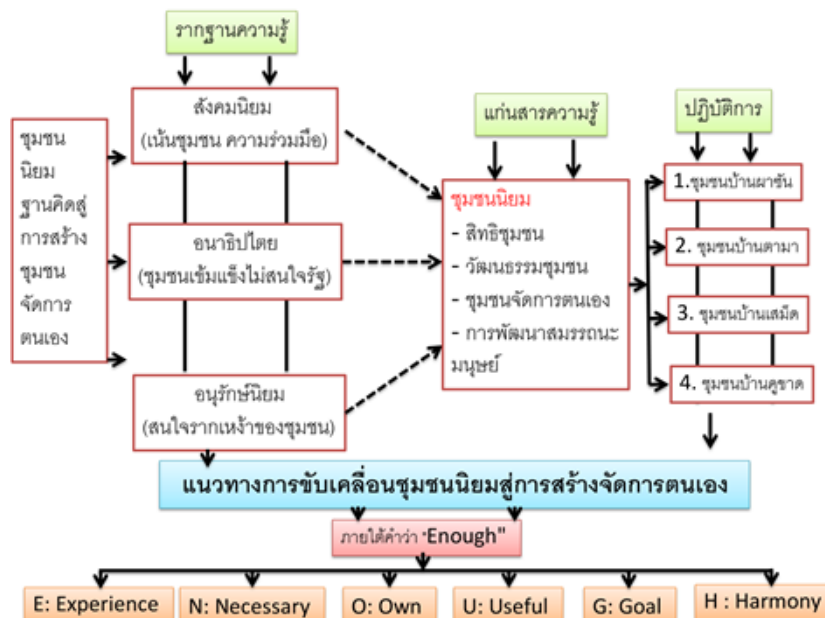
5. G: Goal คือ มีทิศทางเป้าหมายการขับเคลื่อนที่ชัดเจน พร้อมทั้งพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ความสามารถในการนำนโยบาย แผน โครงการ ไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม

6. H : Harmony คือ เน้นการสร้างสามัคคีของประชาชน เพื่อปลูกจิตสำนึกความเอื้ออาทร แบ่งปัน สานสัมพันธ์สู่การเปลี่ยนแปลง

จากข้อเสนอที่ได้กล่าวมาข้างต้นจึงเป็นจุดร่วมระหว่างแนวคิดกระแสหลักและแนวคิดชุมชนนิยม เพื่อผลักดันสังคมไทยไปสู่สังคมแห่งความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน ก้าวทันกับการเปลี่ยนแปลงในโลกอนาคต

บริบทการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในด้านต่าง ๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จะเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อทิศทางการพัฒนาประเทศในอนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการค้าการลงทุนที่มีการแข่งขันที่รุนแรงในทุกภาคส่วนการผลิต ทำให้ทิศทางการพัฒนาประเทศจึงต้องให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างศักยภาพความสามารถในการแข่งขันในภาคการผลิตเพื่อเตรียมความพร้อมของประเทศต่อการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นและรักษาระดับความเจริญให้มีเสถียรภาพ การพัฒนาที่ผ่านมายังไม่ได้สร้างการเรียนรู้สู่การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างจริงจัง เป็นเพียงการพัฒนาที่ตอบสนองนโยบายของรัฐบาลในแต่ละยุค การพัฒนายังไม่สามารถสร้างสรรคความรู้สู่การเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตามมีชุมชนและท้องถิ่นหลายพื้นที่ในประเทศไทยที่ได้พยายามแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเองโดยใช้แนวทางการพึ่งตนเองตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยเริ่มดำเนินการในระดับครอบครัว แล้วขยายไปสู่ระดับที่กว้างขึ้นจากตัวบุคคลไปสู่กลุ่มองค์กรหรือเครือข่ายและขยายไปสู่ระดับพื้นที่ทั้งในเมืองและชนบทแต่ก็ยังนับว่ามีจำนวนน้อย เมื่อเทียบกับส่วนใหญ่นั้นทั้งหมด ซึ่งรากฐานความรู้แนวคิดชุมชนนิยม ได้รับอิทธิจากอุดมการณ์สังคมนิยม อุดมการณ์อนาธิปไตย และอุดมการณ์อนุรักษนิยม ทั้ง 3 นี้จุดยืนสำคัญคือการให้ชุมชนเกิดความร่วมมือ พัฒนาตนเองให้เข้มแข็งบนฐานวัฒนธรรม มุ่งสู่ชุมชนจัดการตนเอง เพื่อเชื่อว่าการพัฒนาประเทศชาติที่เข้มแข็งย่อมมาจากชุมชนที่เข้มแข็ง จุดยืนของชุมชนนิยมจึงพยายามมุ่งเน้นการปลูกพลังให้ชุมชนลุกขึ้นมาจัดการปัญหาด้วยตนเอง โดยมีหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนคอยสนับสนุนในเชิงแนวคิดและกระบวนการ เพื่อให้ชุมชนได้เกิดความตระหนักในสิทธิชุมชน วัฒนธรรมชุมชน เห็นคุณค่าต่อการจัดการปัญหาด้วยตนเอง โดยมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาคนให้มีความรู้ ความสามารถ มีทักษะ พร้อมทั้งจะรองรับต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบทความนี้ได้นำเสนอชุมชนต้นแบบจัดการตนเอง 4 ชุมชน คือ ได้แก่ 1. ชุมชนบ้านผาชัน จังหวัดอุบลราชธานี 2. ชุมชนบ้านตามา จังหวัดบุรีรัมย์ 3. ชุมชนบ้านคูขาด จังหวัดบุรีรัมย์ 4. ชุมชนบ้านเสม็ด จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพที่ 2 ความสัมพันธ์รากฐานสู่การปฏิบัติชุมชนนิยม

จากกรณีศึกษา 4 ชุมชนเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการจัดการตนเองในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เพราะการที่ประเทศจะเจริญก้าวหน้าได้ ชุมชนท้องถิ่น ต้องมีการปรับตัวเรียนรู้เทคนิค วิธีการให้ทันสมัย มีองค์ความรู้ในการพัฒนาภูมิปัญญา วัฒนธรรม ทรัพยากรท้องถิ่นให้มากยิ่งขึ้นมาใช้อย่างคุ้มค่า และก่อให้เกิดมูลค่าด้วย และเกิดแนวทางการปฏิบัติเป็นรูปธรรมที่จับต้องได้ เห็นผลจริง ดังนั้นแนวทางการขับเคลื่อนชุมชนนิยมสู่การจัดการตนเองต้องปฏิบัติตามหลักการคำว่า “Enough” คือ 1 E: Experience คือ เรียนรู้ประสบการณ์ 2. N: Necessary คือ พัฒนabanพื้นฐานความจำเป็นของประชาชน 3. O : Own คือ สร้างความตระหนักและรู้สึกความเป็นเจ้าของในโครงการพัฒนา 4. U: Useful คือ โครงการพัฒนาต้องเกิดประโยชน์ต่อส่วนร่วม 5. G: Goal คือ มีทิศทางเป้าหมายการขับเคลื่อนที่ชัดเจน 6. H : Harmony คือ เน้นการสร้างสามัคคีของประชาชน

เอกสารอ้างอิง

- กรรณิการ์ เดชประเสริฐ ยุทธพล ทะชาลี และ ปรีชา มารี เคน. (2558). ศึกษาการพัฒนาสมรรถนะที่เหมาะสมในการพัฒนาบุคลากรสายปฏิบัติการมหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์. *วารสารวิชาการแพรวกาฬสินธุ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์*. 2(1), 112-134.
- กล พรมสำลี และคณะ. (2550). *โครงการศึกษารูปแบบการจัดการน้ำที่มีอยู่อย่างจำกัดให้มีประสิทธิภาพสูงสุด กรณีบ้านผาชัน ตำบลลำโรง อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุบลราชธานี*. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- กาญจนา แก้วเทพ. (2540). *ภาพรวมของ”พัฒนาการขององค์กรชุมชน”*. ในองค์กรชุมชน กลไกเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- กลุ่มงานประชาสัมพันธ์ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). เกษตรกรรุ่นใหม่ความหวังในการยกระดับรายได้ของเกษตรกร. *วารสารเศรษฐกิจและสังคม*. 54 (2), 16-20.
- กลุ่มงานผลิตเอกสาร สำนักประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2563). *สิทธิชุมชน*. กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- จุมพล หนีพวนิช. (2562). *การเมืองภาคประชาชน/การเมืองภาคพลเมือง : ทางออกของการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2557). *ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง*. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์. (2554). *ชุมชนศึกษา*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นภาพร หะวานนท์ และคณะ. (2550). *ดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน ความกลมกลืนระหว่างทฤษฎีฐานรากกับข้อมูลเชิงประจักษ์*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ. (2562). *ลัทธิสังคมนิยมกับความเท่าเทียมทางสังคมและสิทธิของชาวกะเหรี่ยง*. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*. 45(1), 1-26.
- นันทิยา หุตานวัตร ณรงค์ หุตานวัตร. (2551). *คิดกลยุทธ์ด้วย SWOT*. พิมพ์ครั้งที่ 7. อุบลราชธานี : มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. (2559). *ชุมชน: จากอุดมคติถึงเครื่องมือเพื่อการปกครอง*. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*. 11(1), 9-33

- พรรณทิพย์ เพชรมาท. (2554). *ปัจจุบัน/ปฏิบัติ/ปฏิรูป*. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)
- ภมรรัตน์ สุธรรม. (2546). *พลวัตชุมชนกับการพึ่งตนเองในภาคตะวันตก*. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจิตรศิลป์.
- ภัทรพร เล้าวงศ์ รัฐสุชน อินทราวุธ ฌภัทรพงศ์ วชิรวงศ์บุรี และวรวิช ลิ้มมณีวิจิตร. (2560). ศักยภาพคนไทยเพื่ออนาคตประเทศไทย. *วารสารเศรษฐกิจและสังคม*. 54(2), 21-27.
- ยุคอนารยะ. (2553). *ปฏิรูปประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : ไร่เลย์.
- วรรณดี สุนธิรากร. (2560). *การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการวิจัยเชิงปฏิบัติการ*. กรุงเทพฯ : สยามปริทัศน์.
- ศุภชัย ศุภผล. (2558). *ปรัชญาการเมืองเบื้องต้น*. เชียงใหม่ : คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2551). *การพัฒนาการจัดการความขัดแย้งที่มีส่วนร่วมและสังคมเข้มแข็ง*. กรุงเทพฯ : นิวส์ เมคเกอร์.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2560). *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักการพิมพ์สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักงานวางแผนการเกษตร ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2560). เกษตรกรยุคใหม่ เพื่ออนาคตประเทศไทย. *วารสารเศรษฐกิจและสังคม*. 54 (2), 38-45.
- สำนักเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน. (2561). *ศูนย์เรียนรู้และขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง วิฤตหรือโอกาส การเรียนรู้ในยุค 4.0*. กรุงเทพฯ : กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย
- เสรี พงษ์พิศ. (2551). *แนวคิดแนวปฏิบัติยุทธศาสตร์พัฒนาท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ : พลัญญู.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2544). *มิติชุมชน : วิถีคิดท้องถิ่น ว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อุทิศ ทาหอม. (2561). *การพัฒนาแบบยั่งยืน*. บุรีรัมย์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.
- อุทิศ ทาหอม พิชิต วันดี และสำราญ ธุระตา. (2558). *ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา จังหวัดบุรีรัมย์*. *วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม*. 11 (2), 46-61.
- _____. (2559). *กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์*. *วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่*. 8(2), 3-25.
- อุทิศ ทาหอม สำราญ ธุระตา และคเนศ วงษา. (2562). *การพัฒนาศักยภาพเกษตรกรแบบมีส่วนร่วม โดยการประยุกต์ใช้หลักเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อลดต้นทุนการผลิตของเกษตรกรชุมชนบ้านคูขาด ตำบลสตึก อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์*. *วารสารพัฒนาสังคม*. 21 (2), 1-27
- Andrew Fiala. (2015). *The Bloomsbury Companion to Political Philosophy*. London : Bloomsbury.
- Fu, Y., & Ma, W. (2020). Sustainable urban community development : A case study from the perspective of self-governance and public participation. *Sustainability*. 12(2), 617.
- Heywood, A. (2017). *Political ideologies: An introduction*. Macmillan International Higher Education.
- Morland, D. (2018). *Anti-capitalism and poststructuralist anarchism*. In *Changing anarchism*. Manchester University Press.

- Qian, X., Cai, Y., & Yin, C. (2019). *Driving Force of Grassroots Self-governance in Beijing's Neighborhoods : Social Capital*. Community Network and Community Service Motivation. Lex Localis 17 (1) ; 159-177.
- Turaev, A. (2020). *The ideology of neo-conservatism: the role of socio-cultural and religious factors*. **Архив Научных Публикаций** JSPI.
- Welsh, J. (2003). “” I’is for Ideology: Conservatism in International Affairs. *Global Society*. 17(2),165-185.